

جامعه آرمانی از منظر اسلام

عاطفه طورجی مکمل^۱

^۱ کارشناسی رشته ی علوم تربیتی گرایش آموزش ابتدایی

چکیده

بی شک از مهم ترین عواملی در زندگی و سرنوشت هر کدام از ما نقش دارد و می تواند سعادت و شقاوت ما را زمینه ساز باشد، محیط اطراف ما و جامعه ای است که در آن زندگی می کنیم. لذا این اهمیت والای جامعه در زندگی افراد ایجاب می کند که در پی تحقق جامعه ی صالح، آباد و آرمانی باشیم تا در سایه آن بتوانیم به رشد و کمال برسیم. اسلام برنامه ای جامع و دستورهایی کامل برای رسیدن به جامعه مطلوب به انسان ها می دهد که افراد با به کار بستن آن و ثبات در اجرای قوانین آن، به این جامعه دست می یابند. در این مقاله سعی داریم تا با ارائه ی تعریفی از یک جامعه سالم و نیز تاثیر آن بر افراد، به بررسی ویژگی های یک جامعه آرمانی بپردازیم.

واژه های کلیدی: جامعه، جامعه آرمانی، اسلام، جامعه اسلامی

مقدمه

از آنجایی که قرآن کریم به دلیل هدایت‌گری به استوارترین راه و عترت طاهرین (ع) به دلیل نصب پروردگار و وابستگی علم ایشان به علم الهی، راهنمای بشر در حکمت نظری و عملی هستند و چون التزام به آموزه‌های وحیانی قرآن و عترت چه بسا که ناظر به فطرت انسانی نیز هست، نه تنها به دلیل تعهد، بلکه به دلیل عقل، تضمین‌کننده‌ی سعادت دنیا و آخرت است. ما برای تفهیم مسئله جامعه‌ی آرمانی و نیز چگونگی دستیابی به آن، به قرآن و همچنین ائمه و بزرگان دینی خود متصل می‌شویم؛ زیرا تجربه‌ی بشری نشان داده است که التزام به فرهنگی که اولیای دین (ع) معصومانه دریافت، ابلاغ و اجرا کرده‌اند، چیزی جز خیر و سعادت انسان به ارمغان نیاورده است.

این مقاله درصدد تحلیل ویژگی‌هایی است که با استفاده از قرآن، گفتار و رفتار پیامبر، امامان اهل بیت (ع) ابعاد جامعه‌ی آرمانی را تحلیل نماید. لذا با مراجعه مساله‌محورانه به منابع دینی (قرآن و روایات معتبر) در چارچوب آموزه‌های قرآن و عترت (ع) در پی کشف و تحلیل ابعاد مساله بوده، برای نیل به هدف، از منابع کتابخانه‌ای گردآوری شده و اسناد و مطالب حائز اهمیت بهره‌مند شدیم تا با تجزیه و تحلیل آنها به نتایج مورد نیاز و مطلوب برسیم. روش تحقیق به شیوه‌ی تحلیلی-توصیفی و شیوه‌ی گردآوری اطلاعات به روش کتابخانه‌ای اسنادی است و در ابتدا به بیان مفاهیم پرداخته خواهد شد.

جامعه

واژه «جامعه» دارای معانی لغوی و اصطلاحی است. در لغت به معنای گردآمدن، فراهم آمدن، نزدیکی جسمی به جسم دیگر یا چندین جسم به همدیگر و سازگار کردن است.^۱ «جامعه»، مؤنث جامع و اسم فاعل از کلمه «جمع» و در لغت به معنای جمع‌کننده، طوق، غل، گردآورنده و غلی که بر گردن و دست نهند آمده است.^۲ در زبان عربی واژه «مجتمع» و در زبان فارسی «جامعه (Society)» به کار می‌رود و به معنای گروهی از انسان هاست که در سرزمینی ساکن‌اند و حکومتی واحد دارند.^۳

برخی چون خواجه نصیرالدین طوسی معتقدند که واژه انسان از ریشه انس است، یعنی خصلت طبیعی او زندگی با هموعان است و ریشه تمدن، مدینه است، به این معنا که زندگی اجتماعی جز از طریق تعاون امکان‌پذیر نیست.^۴

او ناچار است که در جامعه برای رفع نیازهای خویش با هموعان خود زندگی کند. البته این نگاه طبیعی بودن حیات اجتماعی انسان را نیز تأیید می‌کند.^۵ به تعبیر استاد مصباح یزدی، مدینه با این تعریف جامعه کاملاً منطبق است: «جامعه واحده مجموعه‌ای است از انسانها که با هم زندگی می‌کنند. کارهایشان مستقل و مجزا از هم نیست بلکه تحت یک نظام تقسیم کار با هم مرتبط است و آنچه از کار جمعی شان حاصل می‌آید، در میان همه آنان توزیع می‌شود» بهترین تعریفی که برای جامعه

۱- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷). "لغتنامه دهخدا". تهران: مؤسسه لغتنامه دهخدا، وابسته به دانشگاه تهران.

۲- همان، ج ۵، ص ۷۳۹۸.

۳- گروه مولفان. (۱۳۸۷). "تاریخ تفکر اجتماعی در اسلام". پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. تهران: سازمان سمت.

۴- شریف، میرمحمد. (۱۳۶۲). "تاریخ فلسفه در اسلام". تهران: مرکز نشر دانشگاهی.

۵- طوسی، نصیرالدین. (۱۳۶۰). "اخلاق ناصری". چاپ دوم. تهران: انتشارات خوارزمی.

می‌توان استنباط کرد، این است که: جامعه به اجتماع انسان‌ها گفته می‌شود که بر پایه هدف و قانون مشترکی زندگی می‌کنند.^۶

جامعه آرمانی

آرمان شهر (utopia) برای نخستین بار توسط توماس مور در سال ۱۵۱۶ میلادی در کتابی به همان عنوان به کار گرفته شد.^۷ بیشتر مفهوم‌های مشابهی از این واژه در آرای - فلاسفه یونان باستان (همچون افلاطون و ارسطو) عرضه شده بود و در فلسفه اسلامی از آن به عنوان «مدینه فاضله» یاد شده است. اصل واژه utopia یونانی است و معنی آن «جایی که وجود ندارد» یا «تاکجا آباد» می‌باشد. اتوپیا Utopia واژه‌ای است مرکب از U (او) یونانی به معنای «نفی» و کلمه TOPOS (توپوس) به معنای «مکان». بنابراین، از لحاظ لغوی به معنای «لامکان» می‌باشد.

آرمان شهر نمادی از یک واقعیت آرمانی و بدون کاستی است که متضمن سعادت و خوشبختی مردم باشد. همچنین می‌تواند نمایانگر حقیقتی دست‌نیافتنی باشد. گاه به صورت اساطیر و عصر زرین و حماسه‌های بشری جلوه‌گر شده است و گاه در محک آرمان‌های نظام حاکم از افلاطون ارسطو و فارابی گرفته تا رابرت اوئن (Rober Owen)، شارل فوریه (Charles Fourier)، اتین کلبه (Etienne Cabet) و... همگی کوشیده‌اند به توصیف آرمانشهر مطلوب خود بپردازند. [۱]

ضرورت و اهمیت شناخت جامعه و تاثیر متقابل جامعه و افراد

همانگونه که شناخت درست و همه‌جانبه ابعاد وجود انسان، کلید خودسازی و نردبان اوج گرفتن به قله سعادت و سلامت، کمال، جمال و رشد و رستگاری است، شناخت همه‌جانبه و درست جامعه نیز پیش از ورود به مسائل اجتماعی و تلاش‌های اصلاحی و سازندگی و دخالت در مهندسی و مدیریت جامعه، شرط اساسی کامیابی و موفقیت در زندگی فرهنگی و برنامه‌های تربیتی، اجتماعی و سیاسی است. به همین دلیل است که از دیرباز، در کنار رشته‌های گوناگون علمی همچون زیست‌شناسی، علوم پزشکی، روان‌شناسی، ادبیات و علوم انسانی، الهیات، فلسفه، تاریخ، حقوق و اخلاق، شناخت علمی جامعه نیز به دست متفکران و جامعه‌شناسان و اصلاح‌گران تأسیس شده است؛ چرا که ساختن جامعه مترقی و آراستگی آن به ارزش‌های مادی و معنوی و مجهز ساختن آن به راز و رمز صعود، تعالی و ماندگاری و پیراستگی اش از آفت‌های گوناگون، همه و همه در گرو شناخت صحیح و علمی جامعه است.

با این بیان، جامعه تنها عامل سازنده و پردازنده شخصیت انسان نیست و عوامل مؤثر و پرتوان دیگری چون سرشت و طبیعت، وراثت و اراده فعال و آزاد و تاریخ ساز انسان را به هیچ وجه نباید از نظر دور داشت، اما واقعیت این است که فرد بر اثر زندگی اجتماعی، سخت تحت تأثیر و نفوذ عمیق و همه‌جانبه جامعه قرار می‌گیرد و در همه ابعاد حیات، از محیط اجتماعی اثر می‌پذیرد. شرایط و وضعیت جامعه و محیطی که فرد در آن دیده به جهان می‌گشاید و رشد می‌یابد، پدیدآورنده شیوه‌های عمل و عکس‌العمل، آرا و دیدگاه‌های علوم و اندیشه‌ها، شکل‌گیری خودآگاهی و سازمان‌دهنده جهت‌گیری‌های اوست. فرد چنان تحت تأثیر جامعه و جو غالب قرار می‌گیرد که در همه ابعاد بینش، گرایش، عواطف، جهت‌گیری‌ها و مهرورزی و بی‌مهری‌ها از

۶- مصباح بزدی، محمد تقی. "جامعه و تاریخ از نگاه قرآن"، چاپ پنجم، تهران: نشر سازمان تبلیغات اسلامی

۷- مور، توماس. (۱۳۸۸). "آرمان شهر". ترجمه داریوش آشوری و نادر افشار نادری. تهران: خوارزمی

جامعه خط میگیرد و نه تنها شایستگی و ناشایستگی دیگران که شخصیت خویش را نیز ناخودآگاه بر اثر قضاوت جامعه ارزیابی می‌کند و همه را در آینه جامعه نظاره می‌نماید. برای دریافت درست این اثرگذاری عمیق جامعه در فرد، کافی است که انسان صفات و ویژگیهای خویشتن و موضع گیری و رفتار خود نسبت به دیگران را فهرست نماید و با تعمق و انصاف در آن بنگرد. آنگاه در خواهد یافت که کدامین آنها از عینک و موضع جامعه و کدام یک از موضع عمیق و اساسی و مستقل خویش است. که تازه آنها را هم به نوعی از جامعه گرفته است. [۲]

خصوصیات افراد در جامعه مطلوب

بر اساس ضوابط قطعی فرهنگ اسلامی، رفتار انسان برای خود و دیگران نباید مضر باشد و حتی فکری را که سلامت خود و جامعه را مختل نماید، نباید به خود راه دهد. به این ترتیب باید از تمام گناهان به صورت تجاوز به حقوق خود و حقوق دیگران - که در آموزه‌های اسلامی تحت عنوان «ظلم به نفس» و «حق الناس» مطرح شده است - خودداری نمود. لزوم خودداری از ظلم به نفس و تجاوز به حقوق اجتماعی، صرفاً جنبه پیشنهادی ندارد؛ بلکه در صورت عدم مراعات این دستورالعمل، مجازات های قانونی به صورت انجام حدود و قصاص در مورد فرد پیاده می‌شود و علاوه بر آن مجازات های اخروی نیز در انتظار فرد است. اصولاً انسان باید در رابطه با دیگران خود را معیار قرار دهد و هر کاری را که مورد علاقه اش است، در مورد دیگری انجام دهد؛ به تعبیر دیگر، هر چه برای خود می‌پسندد، برای دیگران هم بیسندد. اگر چنین برخوردی در فرد مشاهده شود، قضاوت-های او مورد پذیرش دیگران قرار می‌گیرد. وجود این جنبه، وجدان مشترک را در کلیه افراد جامعه به وجود می‌آورد و در حسن روابط فردی و ایجاد تفاهم و امنیت در جامعه، نهایت اهمیت را دارد.^۱

قانونمندی جامعه و تقدم قوانین الهی در جامعه

بین کلمه سنت و مشتقات آن که در یازده آیه از آیات قرآن به کار رفته، به معنای طریقه معمول و رایج است که به طبع خود غالباً یا دائماً جاری باشد.^۱ و منظور از سنت یا قانون جامعه، طریقه ای جاری و صحیح است که برای رهنمون جامعه جعل شده است. که جامعه در آن سیر می‌کند و مسیری است که باید از آن پیروی شود و عادت خداوند درباره امتهای پیشین بوده است.^۱ آگاهی از قانونمندی جامعه، نقش ها و پیامدهای مهمی را به دنبال دارد که عبارتند از: قدرت بر کشف قوانین که شرط لازم قابل پیش بینی بودن جامعه و تاریخ اند، کالبدشکافی و تحلیل دقیق جوامع گذشته، شناخت حوادث و رخدادهای غیرمنتظره و آمادگی برای تقابل با آن، برنامه ریزی دقیق برای مقابله با آسیب های اجتماعی و چاره اندیشی برای بهبود وضع موجود. معنی اینکه جامعه یا تاریخ دارای قانون میباشد، جز این نیست که پدیده های اجتماعی و حوادث تاریخی بی علت و تصادفی نیستند، بلکه معلول عللی هستند که از طریق آنها تبیین و تفسیر می‌شوند و به حکم تکوینی خداوند در ساختن و ویران کردن اجتماعات حاکم و مؤثرند.^۲ اینکه قرآن در ۱۳ مورد امر به سیر در زمین و بررسی اوضاع و احوال اقوام و ملتها

۱- همان ص ۱۱۲.

۲- طباطبائی، محمدحسین. "اصول فلسفه و روش رئالیسم". قم: دفتر انتشارات اسلامی

۳- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۴۰۶ق.). "مجمع البیان فی تفسیر القرآن". بیروت: نشر دار المعرفه.

۴- همان، ج ۶، ص ۴۵۸.

۵- کمالی، علی. (۱۳۸۴)، "قرآن و جامعه"، چاپ اول، قم: نشر فرتاب.

می‌کند، نشانگر اهمیت تاریخ و آشنایی با قوانین و سنت‌هایی است که پیامد قهری صلاح و فساد جوامع می‌باشد و اراده‌ای الهی وراء آن وجود دارد که در آیات فراوانی هلاک و نجات امته‌ها، اقوام و ملت‌ها به خداوند نسبت داده شده است.^{۱۳} لذا اهمیت و ارزش تاریخ نه به لحاظ تاریخ نگاری، بلکه به خاطر تاریخ نگری آن است یعنی مطالعه تاریخ برای کشف قوانین حاکم بر آن و سیر آن در مسیری که خداوند بدان امر فرموده است.^{۱۴} البته نباید تصور شود که قرآن که برای سنت‌های تاریخ، طبیعت غیبی و الهی قائل است، از تفسیر علمی و تجزیه و تحلیل موضوعی تاریخ دور می‌شود و صرفاً تاریخ و حوادث آن با گرایش الهی و ایدئولوژیکی تفسیر می‌شود، همان گونه که گرایش لاهوتی و صرفاً الهی اوگوستین و دیگران به آن گرایش دارند.^{۱۵}

در واقع، ارتباط یک رویداد تاریخی با امور الهی را به عنوان جایگزین روابط طبیعی قلمداد نمی‌کند، بلکه تنها سنت تاریخ و وجود روابط و مناسبت‌ها را به خدا نسبت می‌دهد؛ یعنی وجود رابطه میان رویدادهای تاریخی بازگو کننده حکمت، حسن تدبیر و قدرتی است که خداوند در آفرینش و ساخت طبیعی و تکوینی تاریخ و صحنه‌های آن به کار برده است و از حوزه قدرت او بیرون نیستند. با چنین دیدگاهی، رابطه همزمان علم، ایمان، انسان و خدا نیز به خوبی قابل فهم تر خواهد شد. به طور خلاصه، آنچه درباره این دسته قوانین از آیات می‌توان استفاده کرد، سه ویژگی مهم زیر را داراست:

۱. چون عالم، عالم اسباب است و هر چیز از مجاری قوانین الهی صورت می‌گیرد، این قوانین کورکورانه و اتفاقی نیست. در آیات و سنه الله فی الذین تخلوا من قبل ولن تجدوا بیئته الله تبديلا: این سنت خداوند در اقوام پیشین است و برای سنت الهی هیچ گونه تغییری نخواهی یافته (الأحزاب/۶۲) و سنه من قد أرسلنا قبلك من لنا ولا تجدنا تحويلا: «این سنت ما در مورد پیامبرانی است که پیش از تو فرستادیم و هرگز برای سنت ما تغییر و دگرگونی نخواهی یافته»^{۱۶} که دلالت بر شمول و عمومیت قانون الهی دارد، به این واقعیت اشاره دارد که تحویل و تبدیل شدن و قوانین محصول صدفه نیست و یقیناً اراده‌های وراء آن نهفته است.

۲. این قوانین جنبه خدایی دارد و به الله پیوند می‌خورد و خداوند قدرت خود را از مجاری این سنن و قوانین اعمال می‌کند؛ به عبارت دیگر، سنن الهی مظهر مشیت و خواست و حکمت سبحانی هستند.

۳. این قوانین ملازم و همگام با اراده و اختیار انسان می‌باشد. در واقع، قرآن میان جبر قوانین و آزادی انسان آشتی برقرار ساخته است و اصل اختیار را منافی حاکمیت سنن الهی نمی‌داند. [۳]

۶- الحج / ۴۵؛ الأعراف / ۸۴ و...

۷- نصری، عبدالله. (۱۳۸۵)، "مبانی انسان شناسی در قرآن"، چاپ پنجم، تهران: موسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر.

۸- صدر، محمدباقر. (۱۳۶۷)، "انسان مسئول و تاریخ ساز از نگاه قرآن"، ترجمه: محمد مهدی فولادوند، چاپ دوم، تهران: نشر بنیاد قرآن.

۱- سوره الإسراء آیه ۷۷.

اهداف و ویژگی های جامعه مطلوب در اسلام

رهنمودهای قرآن کریم در بیان ویژگی های جامعه آرمانی اسلام، اهدافی همچون عدالت، مودت و همدلی، آرامش و امنیت، احسان و نیکی به هم نوع و خدامحوری را نمایان می‌سازد.

عدالت

عدالت از شاخصه هایی است که در مباحث گوناگون، همچون سیاست، اقتصاد، اجتماع و حقوق مطرح می‌شود. عدالت از یک سو به عنوان فلسفه تشکیل حکومت اسلامی مورد توجه قرار می‌گیرد و از سوی دیگر، شاخصه توزیع بهره برداری مردم از نعمت ها و امکانات، و مبنای قانون گذاری و شاخص ارتباط و تعامل مردم با یکدیگر است. از دیدگاه اسلام، نظام تکوین بر پایه قسط و عدل استوار بوده و نظام تشریح نیز عادلانه است.

مودت و همدلی

از دیگر ویژگی های جامعه شایسته ایمانی، مودت، برادری و رحمت است و بر همین اساس، قرآن همه مؤمنان را با هم برادر می‌داند. پیامبر گرامی اسلام (ص) می‌فرماید:

مؤمنان در آفرینش و رحمت و عطوفتشان، به مانند یک پیکرند که چون یکی زجر و ناراحتی پیدا کند، دیگران نیز همچون او در زجر و ناراحتی باشند» [۴]

قلبها، برترین نعمت و بهترین پشتیبان جوامع است؛ نعمتی که بانعمات دیگر قابل مقایسه و معاوضه نیست و با هیچ سرمایه مادی نمی‌توان آن را به دست آورد: «...» و (خداوند) میان دلهای مؤمنان را الفت داد که اگر همه آنچه را که در زمین است در این راه خرج میکردی، نمی‌توانستی میان دلهای آنان را الفت دهی، لیکن خدا میان آنها را الفت داد. به راستی او عزیز و شکست ناپذیر و فرزانه است»^{۱۷}

آرامش و امنیت

یکی از نیازهای فطری انسان برخورداری از امنیت و آرامش است. برخورداری از آرامش و امنیت الفبای جامعه آرمانی اسلام است که خداوند به آن وعده داده است: (خداوند به آنان که از میان شما ایمان آورده و عمل صالح انجام دهند، وعده داده است که آنان را در زمین، خلافت و جانشینی خود) دهد؛ همان گونه که کسانی را که پیش از آنان بودند، به خلافت زمین رساند و دین آنان را که برایشان پسندیده است، بر همه ادیان چیره بگرداند و حتماً به دنبال خوف و هراسشان، ایمنی بیاورد»^{۱۸}

۱- سوره انفال آیه ۶۳.

۲- سوره نور آیه ۵۵.

احسان و نیکی به هم نوع

در تفکر اسلامی، همه مردم بندگان خدایند و برترین آنها کسی است که بیش از همه به دیگران احسان کند. پیامبر اکرم(ص) می‌فرماید: «مردم، نان خور خدایند؛ پس محبوب‌ترین مردم نزد خدای عزیز و بلندمرتبه کسی است که به نان خوران خدا سود رساند»^{۱۹}!

برای رسیدن به جامعه مطلوب، افزون بر عدالت، احسان نیز لازم است. عدالت حقوق مردم را تأمین می‌کند و ریشه‌های تعدی و خصومت را از بین می‌برد و احسان دل‌های آنان را به هم نزدیک می‌سازد. قرآن کریم در کنار سفارش به عدالت، به احسان و نیکی به هم‌نوع نیز توصیه نموده است: «در راه خدا انفاق کنید و خود را با دست‌ان خود به هلاکت نیفکنید و نیکی کنید که خدا نیکوکاران را دوست میدارد»^{۲۰}. احسان، نوعی احساس مسئولیت در برابر هم‌نوع است و پیامبر(ص) آن را شرط مسلمانی می‌داند: «هرکس صدای مردی را بشنود که از مسلمانان درخواست کمک کرده و پاسخش ندهد، مسلمان نیست»^{۲۱}. نکته جالب توجه اینکه در قرآن کریم، احسان به پدر و مادر در مرتبه‌ای نزدیک به عبادت خالصانه خدا قرار داده شده است: (و خداوند واجب‌حتمی کرده است که جز او را نپرستند و به پدر و مادر خود احسان کنند...)^{۲۲}. البته طور کلی، قرآن کریم احسانو نیکی به نیکوکاران را در قالب چنین قاعده‌ای قرار می‌دهد: (آیا جزای نیکی جز نیکی (چیز دیگری است؟)^{۲۳}!

حق محوری (خدامحوری)

قرآن کریم دورنمای جامعه مطلوب اسلامی را بر اساس حق محوری چنین ترسیم می‌کند: (خداوند آنان را که از میان شما ایمان آورده و کارهای شایسته انجام دادند، وعده داده است که در زمین پیشوا و خلیفه خود قرارشان دهد؛ همان‌گونه که صالحان پیشین را وعده خلافت داده و پیشوا قرار داد؛ علاوه بر این، دینی را که برای ایشان پسندیده است، بر همه ادیان تسلط و تمکین عطا کند و پس از گذراندن دوره خوف و ترسشان، ایمنی کامل عطا کند، تمامی اینها برای آن است که در چنین فضایی مرا به یگانگی و بدون هیچ‌گونه شرکی بپرستند)^{۲۴}.

اصول و راهکارهای علمی و اسلامی برای رسیدن به جامعه مطلوب

پس از آشنایی اجمالی با اهداف و ویژگی‌های جامعه مطلوب اسلام، اکنون این پرسش مطرح می‌شود که «اسلام چه اصول و روش‌هایی را برای رسیدن به جامعه مطلوب ارائه می‌دهد؟» درذیل به برخی از اصول و راه‌کارها که در قرآن و سنت آمده، اشاره می‌شود:

۳- کلینی، محمد بن یعقوب. "اصول کافی"، قم: نشر فرهنگ اهل بیت (ع).

۴- سوره بقره، آیه ۱۹۵.

۵- همان آیه ۱۹۷.

۱- سوره اسراء آیات ۲۳، ۲۴.

۲- سوره الرحمن آیه ۶۰.

۳- سوره نور، آیه ۵۵.

آموزش و پرورش

اسلام، تعلیم و تزکیه را در صدر برنامه های خود قرار داده است؛ به گونه ای که از همان آغاز نزول وحی آن را از وظایف اصلی و حتمی پیامبر(ص) به حساب آورد: او خدایی است که در میان مردم اُمی و بی سواد پیامبری بزرگوار از همان مردم برانگیخت تا بر آنان آیات خدا را تلاوت کند. او مردم را پاک و تزکیه می کند و کتاب شریعت و حکمت الهی را به آنان یاد می دهد؛ هرچند پیش از این در جهالت و گمراهی آشکار بودند^{۲۵}؛ از نظر قرآن، جایگاه دانش و دانشمندان بسیار والا و ارزشمند است: (خداوند آنان را که از میان شما ایمان آورده و کسانی که دانش را دریافت کردند، درجاتی بالا می برد)؛ «مولا علی (ع) یکی از حقوق مردم بر زمام دار را آموزش و پرورش آنان می شمارد: «و اما حقی که شما بر من دارید آن است که شما را آموزش دهم تا نادان نمانید و در اصلاح رفتارتان بکوشم تا جاهلانه و نابخردانه عمل نکنید»^{۲۶}.

اسلام آموزش و پرورش را تنها یک حق ندانسته، بلکه وظیفه هر مسلمان میدانند. پیامبر گرامی (ص) می فرماید: «به دنبال دانش و آموزش بودن وظیفه (هرکس) و بر هر مسلمانی واجب است»^{۲۷}. بنابراین، آموزش و پرورش در سرنوشت جامعه نقش اساسی دارد؛ زیرا بدون افراد صالح و سالم، جامعه صالح و شایسته پدید نمی آید و مردم در صورتی راه صلاح را می پیمایند که علاوه بر داشتن زمینه فردی درست در درون خود، زمینه های خوشایند و جذاب را در جامعه ببینند. پس افزون بر طرح و برنامه، ساختن افراد شایسته از راهکارهای ضروری رسیدن به جامعه مطلوب است. بر این اساس است که آموزش و دانش اندوزی، مقدمه پرورش و خودسازی است و رستگاری در سایه خودسازی به دست می آید: (بی تردید آن کس که به تزکیه و پاکي نفس خود پرداخت، رستگار گشت)^{۲۸}.

تقویت بنیان خانواده

از آنجا که خانواده می تواند نقطه آغازین هر صلاح یا فساد باشد و اجتماع از ترکیب خانواده پدید می آید، اسلام نیز بیش ترین توجه خود را به خانواده معطوف داشته است. پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) در این باره می فرماید: «در اسلام هیچ بنایی نزد خدا محبوب تر از تشکیل خانواده نیست.» [۵]

مسلم است که بقای خانواده نیز همچون شکل گیری آن مهم و ضروری است. امام صادق (علیه السلام) مردم را به تلاش برای حفظ خانواده فرا خوانده، می فرماید: «هیچ چیز نزد خدای عزیز و بلندمرتبه مبعوض تر از خانه ای نیست که به خاطر تفرقه خراب شود.» طبیعی است هنگامی که خانواده براساس مودت و تفاهم متقابل شکل گیرد و پدر و مادر با تفاهم و تعاون و آگاهی، فضایی آرام و مطلوب برای رشد فرزندان پدید آورند، حرکت عمومی جامعه به سوی صلاح و سعادت خواهد بود. بدین سبب، اسلام برای پدر و مادر به عنوان دو رکن سرنوشت ساز خانواده، مقامی والا و ارزشمند در نظر گرفته، آنان را دارای مسئولیتی حساس و ویژه می داند. خانواده، مقامی والا و ارزشمند در نظر گرفته، آنان را دارای مسئولیتی حساس و ویژه میدانند. [۶]

۴- سبحانی، جعفر. (۱۳۷۱)، "فروغ ابدیت"، قم: حوزه علمیه قم، دفتر تبلیغات اسلامی ج ۱، سوره جمعه، آیه ۲.

۵- سوره مجادله، آیه ۱۱.

۶- سید رضی (۱۳۷۰). نهج البلاغه، تصحیح: صبحی صالح، ترجمه: محمد بهشتی، تهران: تابان.

۱- سید رضی (۱۳۷۰). نهج البلاغه، تصحیح: صبحی صالح، ترجمه: محمد بهشتی، تهران: تابان.

تعاون و همکاری گروهی

برای تحقق جامعه مطلوب اسلام، تعاون و همکاری گروهی به عنوان یکی از اصول و راهکارها مطرح می‌شود. خداوند متعال در قرآن می‌فرماید: (بر نیکی و پرهیزکاری یکدیگر را یاری و با همدیگر همکاری کنید)^۱. در جای دیگر می‌فرماید: (ای اهل ایمان! شکیبا باشید و یکدیگر را به صبر و بردباری دعوت کنید و با هم رابطه و همکاری داشته و پرهیزکار باشید. باشد که رستگار گردید) و در جایی دیگر، مشارکت در کارهای اجتماعی را از نشانه‌های مؤمن می‌داند. پیامبر گرامی اسلام (ص) با بیان‌های گوناگون، مسلمانان را به تعاون و یاری رساندن به یکدیگر تشویق و ترغیب کرده است: «خداوند تا زمانی که بنده در کمک و یاری هم نوعش کوشاست، بنده اش را یاری می‌کند».^[۷]

تحریم عوامل فساد جامعه

از دیگر راهکارهای اسلام برای حفظ سلامت جامعه و اعتماد متقابل مردم به یکدیگر، تحریم اعمالی است که سلامت جامعه را به خطر می‌افکند. اسلام از یک سو با تحریم اعمالی همچون دروغ، غیبت، تهمت، قمار، سرقت و مقرر کردن کیفر برای برخی از آنها حد و مرزی برای رفتارهای اجتماعی قرار داده و از سوی دیگر، افشای گناهانی را که سبب دریده شدن پرده عفت عمومی می‌شود، جرم دانسته است. به راستی کسانی که دوست دارند که فاحشه و بدکاری در کسانی که ایمان آورده اند شیوع پیدا کند، برای چنین کسانی عذابی دردناک مهیاست)^۲. از دیدگاه اسلام، توبه کردن از گناهانی که با حقوق مرتبط نیست بلکه از حقوق الهی است، بر اعتراف نزد قاضی و حاکم شرع ترجیح دارد. حضرت محمد(ص) در سخنان خود، گوشه گیری را فاقد ارزش دانسته و جدادگان از جماعت مسلمانان را از دایره اسلام خارج شمرده است:

هیچ رهبانیت و گوشه گیری در اسلام نیست. به راستی خداوند بلندمرتبه بر ما رهبانیت قرار نداده است. رهبانیت امت من همان جهاد در راه خداست».^[۸] و در جای دیگر می‌فرماید: «هرکس از جماعت مسلمانان جدا شود، قید اسلام را از گردن خود برداشته است».^[۹]

تحکیم روابط اجتماعی

خداوند برای تحقق این اصل مهم، آداب اجتماعی ویژه ای وضع کرده است که برخی از آنها عبارت اند از:

الف. سلام کردن و دست دادن در آغاز ملاقات: «آن گاه که همدیگر را ملاقات می‌کنید پیش از هرگونه کلامی اول به همدیگر سلام کنید و مصافحه نمایید»^۳.

ب. رفق و مدارا: رسول اکرم (ص) می‌فرماید: «مدارا کردن با مردم نیمی از ایمان است و ملایم و نرم بودن با آنان نیمی از خوشی در زندگی»^۳.

۲- سوره مائده، آیه ۲.

۳- سوره آل عمران، آیه ۲۰۰.

۱- سوره نور، آیه ۱۹.

۲- مجلسی، بیته: ۷۶/۱۲.

۳- کلینی، بیته: ۱۱۷/۲.

- ج. گشاده رویی: از سخنان پیامبر گرامی اسلام (ص) است که: «با گشاده رویی با برادرت روبه رو شو» (همان: ۱۰۳)؛
- د. فروتنی: پیامبر اسلام (ص) فرمودند: «خداوند به داود وحی کرد: به راستی نزدیک ترین مردم به خدا متواضعان هستند؛ همان طور که دورترین مردم از خدا متکبران اند»^{۳۴}؛
- ه. احترام به دیگران - به ویژه سالخوردهگان: رسول خدا (ص) در این باره می‌فرماید: «گرامی داشتن مسلمان پیر و سالخورده، بزرگ شمردن خداست»^{۳۵}؛
- و: زیارت و دید و بازدید برادر مؤمن فقط به خاطر خدا: رسول خدا (ص) می‌فرماید: «هرکس برادرش را به خاطر خدا و در راه خدا زیارت کند، خداوند عزیز و بلندمرتبه گوید: مرا زیارت کردی و ثواب و پاداشت به عهده من است»^{۳۶}؛
- ز: عیادت بیماران: امام صادق (ع) فرمودند: «هرکس به خاطر خدا به عیادت برادر ایمانی اش رود، گرفتار مکر و نیرنگ نمی‌شود و مسمول عذاب نمی‌گردد و خداوند ۷۰ هزار فرشته را در معیت او قرار می‌دهد که به دنبال او می‌گویند: پاک گشتی و بهشت برایت گوارا باد! شما زائران خدایید؟ شما نماینده خدایید... تا زمانی که به منزلش برسد»^{۳۷}؛
- ح: برآوردن نیازهای مادی و معنوی دیگران: امام صادق (ع) می‌فرماید: «هرکس از مؤمنی مشکلی را برطرف کند، خداوند در روز رستاخیز برای قلبش گشایش ایجاد می‌کند»^{۳۸}؛

نظارت و مسؤولیت همگانی

امر به معروف و نهی از منکر اصل مهمی است که اجرای قوانین فردی و اجتماعی و سلامتی جامعه را ضمانت می‌کند. در دیدگاه اسلام، هر فرد همان گونه که مسئول اعمال خویش است، در برابر سلامت جامعه نیز مسئول شناخته می‌شود. قرآن در توصیف جامعه ایمانی می‌فرماید: «زنان و مردان مؤمن برخی از آنان ولی و سرپرست برخی هستند، به معروف و نیکی و می‌دارند و از زشتی باز می‌دارند»^{۳۹}. پیامبر گرامی (ص) می‌فرماید: «همه شما در برابر یکدیگر همچون چوپانی هستید که نسبت به رعیت خود مسئول است»^{۴۰}. پیامد طبیعی نظارت و مسؤولیت همگانی آن است که چنین جامعه ای بهترین جامعه ها باشد. قرآن کریم جامعه برخوردار از اصل مقدس امر به معروف و نهی از منکر را چنین وصف می‌کند: «شما بهترین امتی هستید که برای مردم نمایان شدید؛ چرا که به نیکی و می‌دارید و از زشتی باز می‌دارید...»^{۴۱}. در پرتو امر به معروف و نهی از

۴- همان: ۱۲۳.

۵- همان: ۱۶۵.

۱- همان: ۱۷۶.

۲- همان: ۲۵۶/۳.

۳- همان: ۲۰۰/۲.

۴- سوره توبه، آیه ۷۱.

۵- مجلسی، بیّنات: ۳۸/۷۵.

۶- سوره آل عمران، آیه ۱۱۰.

منکر، قوانین الهی اجرا می‌شود و اهداف شریعت تحقق می‌یابد. حضرت علی (ع) می‌فرماید: «قوام و استواری شریعت خدا، امر به معروف و نهی از منکر است». [۱۰]

نتیجه گیری

اندیشه‌ی جامعه آرمانی همواره ذهن متفکران و مصلحان را به خود مشغول داشته، به طوریکه هر یک به فراخور آگاهی و سلیقه‌ی خویش، ویژگی‌هایی برای آن برشمرده‌اند.

جامعه‌ی مطلوب، از آرزوهای دیرین بشر است؛ جامعه‌ای سرشار از عدالت، آرامش، صفا و صمیمیت که کرامت انسان در آن تامین شود و همه‌ی اعضایش در مسیر رشد مادی و معنوی، به دور از خطا و لغزش گام بردارند.

مراجع

- [۱] سروری مجد، علی. (۱۳۹۳)، "قرآن و جامعه آرمانی"، هنر و ارتباطات، تهران.
- [۲] انتظامی بیان، نرگس. (۱۳۹۴)، "جامعه مطلوب از منظر قرآن کریم" ماهنامه فرهنگ اسلامی، شماره ۲۳، ص ۷۸.
- [۳] فخر زارع، سید حسین. (۱۳۹۳)، "جامعه از منظر قرآن"، تهران.
- [۴] متقی هندی، علی. (۱۳۷۲)، "کنز العمال"، بیروت: موسسه الرساله ج ۱.
- [۵] مجلسی، محمدباقر (بی تا). بحار الانوار، تهران: علمی، ج ۷۴.
- [۶] حر عاملی، محمد بن حسن (۱۳۷۰). "وسائل الشیعه"، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ج ۱۵.
- [۷] ابن ابی جمهور، محمد بن زین الدین (۱۴۰۳ق). "عوالی اللثالی"، قم: مطبعه سیدالشهداء(ع)، ج ۱.
- [۸] فیضی، آصف (۱۳۸۹). "دعائم الاسلام"، مصر: دار المعارف، ج ۱.
- [۹] حکیمی، محمدرضا و دیگران (۱۳۷۱). "ترجمه الحیاء"، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ج ۱.
- [۱۰] آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۳۸۲). "غرر الحکم و درر الکلم"، قم: دارالحديث.